

Ks. prof. dr hab. Bogdan Czyżewski
Wydział Teologiczny
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Nauki teologiczne

**Recenzja rozprawy doktorskiej s. mgr lic. Marianny Ciemaly, „Koinonia św. Pawła”
pt. *Teologia życia braterskiego według «Reguły Benedykta»*, napisanej pod kierunkiem
o. prof. dra hab. Dariusza Kasprzaka OFMCap, Wydział Teologiczny Uniwersytetu
Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2019, ss. 238.**

1. Problem rozprawy

W pracy przedstawiona została teologia życia braterskiego w *Regule* św. Benedykta. Dla pełniejszego zrozumienia problematyki Siostra Marianna Ciemala przeanalizowała najpierw terminologię, następnie zaś myśl teologiczną wyrażającą ideę braterstwa we wschodnich i zachodnich pismach monastycznych do VI wieku oraz w samej *Regule Benedykta*. Autorka pracy przedstawiła Benedyktową wizję braterstwa, które jest formą naśladowania Chrystusa oraz praktykę życia braterskiego w monasterze benedyktyńskim. Dokonała także analizy idei braterstwa w związku z ideą posłuszeństwa oraz omówiła zagadnienie przynależności do wspólnoty braterskiej.

Bazą źródłową dla recenzowanej pracy są trzy krytyczne wydania *Reguły Benedykta*, uzupełnione jej dwoma polskimi tłumaczeniami. Ponadto Doktorantka uwzględniła w swojej dysertacji 37 wydań krytycznych i historycznych innych dzieł patrystycznych, 28 polskich tłumaczeń dzieł patrystycznych, 16 komentarzy do *Reguły Benedykta*, 77 opracowań naukowych dotyczących *Reguły Benedykta*, w tym 67 pozycji obcojęzycznych. Ponadto, w swojej pracy Siostra M. Ciemala wykorzystała 106 pozycji literatury pomocniczej, w tym 48 prac obcojęzycznych. W kontekście historycznych i teologicznych poszukiwań właściwych modeli chrześcijańskiego życia wspólnotowego, należy z uznaniem przyjąć temat rozprawy doktorskiej Siostry mgr lic. Marianny Ciemaly i podkreślić ogrom podjętej pracy w celu przebadania bogatego materiału źródłowego.

2. Treść rozprawy

Licząca 238 stron dysertacja składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz wykazu skrótów. We wprowadzeniu Autorka ustosunkowuje się do przedmiotu swoich badań, do istniejących publikacji na temat zagadnień związanych z

teologicznymi aspektami życia braterskiego według *Reguły Benedykta*, przedstawia stosowaną przez siebie metodę badawczą oraz strukturę pracy (s. 6-11).

Korpus pracy to pięć obszernych rozdziałów. Najpierw, w pierwszym rozdziale (ss. 12-65), Doktorantka słusznie wyjaśnia terminologię opisującą ideę braterstwa w monastycyzmie chrześcijańskim do VI wieku oraz w samej *Regule Benedykta*. Następnie przedstawia myśl teologiczną odnoszącą się do braterstwa zawartą w regułach i pismach monastycznych Kościoła wschodniego i zachodniego do VI wieku. Autorka uwzględnia te teksty monastyczne, które miały bezpośredni lub pośredni wpływ na *Regulę Benedykta*, o czym świadczą szczegółowe, wieloletnie badania znawców przedmiotu.

W rozdziale drugim (ss. 66-111) Siostra M. Ciemała analizuje ideę braterstwa w *Regule Benedykta* w aspekcie naśladowania Chrystusa. Po przedstawieniu źródeł biblijnych i patrystycznych, w których pojawia się idea braterstwa, Doktorantka omawia zagadnienie „Szkoly służby Pańskiej” obecne w *Regule Mistrza* i *Regule Benedykta*, a następnie prezentuje rolę opata jako następcy Chrystusa w monasterze benedyktyńskim w kontekście budowania wspólnoty braterskiej.

Rozdział trzeci (ss. 112-157) to rekonstrukcja najważniejszych kwestii związanych z praktykowaniem codziennego życia braterskiego. Doktorantka ukazuje najpierw rolę współpracowników opata w kształtowaniu życia wspólnego zgodnego z zasadami Ewangelii. Następnie analizuje specyficzne posługi w ramach życia braterskiego. W kolejnych punktach tego rozdziału Siostra Marianna Ciemała podejmuje kwestie odnoszące się do wspólnoty dóbr i przechodzi do teologicznej charakterystyki zagadnienia gościnności w ujęciu Benedykta, które wpisuje się w ideę braterstwa uniwersalnego.

W rozdziale czwartym (ss. 158-192) Doktorantka analizuje ideę braterstwa w związku z zakonnym posłuszeństwem. Przedstawia zatem posłuszeństwo wobec przełożonych oraz wzajemne posłuszeństwo braci. Następnie bada i omawia, jak wyraża się braterstwo i zarazem posłuszeństwo w praktyce ojcostwa duchowego. Wreszcie Autorka pracy zajmuje się posłuszeństwem, pokorą i miłością, które według *Reguły Benedykta* wydają się być cnotami fundamentalnymi w życiu braterskim.

W ostatnim, piątym rozdziale (ss. 193-219) Siostra M. Ciemała rozpatruje kwestię przynależności do wspólnoty braterskiej. W tej części pracy omówione zostały kryteria jakimi kierowano się w przyjmowaniu nowych braci, wymogi stawiane we wspólnocie cenobickiej oraz zasady stosowania ekskomuniki.

Należy również zaznaczyć, że każdy rozdział kończy się podsumowaniem omawianej tematyki, co jest cenne dla całości pracy. Niepotrzebne wydają się podsumowania każdego

punktu, ponieważ wiele zawartych w nich wiadomości powtarza się z *résumé* poszczególnych rozdziałów.

3. Ocena merytoryczna

Przedstawiona przez Siostrę mgr lic. Mariannę Ciemałą rozprawa doktorska z punktu widzenia zastosowanej metody badawczej, solidności w analizie źródeł jak i wyprowadzonych merytorycznie wniosków końcowych zasługuje na wysokie uznanie, gdyż spełnia wszystkie wymogi stawiane pracom badawczym w zakresie patrologii i historii teologii. Dysertacja została oparta na obszernym materiale źródłowym, co dało możliwość przeprowadzenia wnikliwych analiz i ukazania bogactwa teologii wspólnoty w *Regule* św. Benedykta z Nursji. Autorka wykorzystała najnowsze wydania tekstów krytycznych analizowanej reguły (por. LENTINI A. (ed.), *San Benedetto. La Regola*, Montecassino 1994; MANNING E. (ed.), *Règle de Saint Benoît, texte latin et version française* – H. Rochais, Rochefort 1980; VOGÜE DE A., J. NEUFVILLE (ed.), *La Règle de Saint Benoît*, t. 1-2, SCh 181-182, Paris 1972).

Analiza treści rozprawy doktorskiej Siostry mgr lic. Marianny Ciemały pozwala jednoznacznie stwierdzić, iż opis teologii życia braterskiego zawartego w tekście *Regula Benedicti* przeprowadzony został prawidłowo. Dostrzec można rzetelną pracę na źródłach tekstowych w ich edycjach krytycznych, a także odczytanie Autorki w tematyce związanej z monastycyzmem benedyktyńskim, czego dowodem jest obszerna, bo licząca 13 stron bibliografia. Na uwagę zasługują także pogłębione syntezy Autorki, zarówno w kwestiach historycznych jak i teologicznych. Świadczy to o tym, że Doktorantka posiadała nie tylko odpowiednią znajomość tematu, ale także umiejętność wnikliwej analizy i przeprowadzenia poprawnej syntezy. Godne podkreślenia jest także posługiwanie się przez Autorkę pracy solidnym aparatem krytycznym. Oprócz tekstów oryginalnych oraz umiejscowienia ich w źródłach krytycznych, Siostra Ciemała podaje również bogaty materiał historyczny.

a) Elementy godne podkreślenia:

Warto zwrócić uwagę na interesujące i twórcze spojrzenie Autorki dysertacji na kwestię przeżywania wspólnotowości i braterstwa przez chrześcijan VI wieku z historycznej perspektywy. Znaczącymi w tym względzie są następujące wątki dysertacji:

- Autorka słusznie zauważyła, że w teologii patrystycznej fundamentem braterstwa chrześcijan były nowe narodziny w chrzcie świętym.

- Siostra Ciemała stwierdziła, że w teologicznej dyskusji w V wieku coraz wyraźniej przeciwstawiano braterstwo krwi i braterstwo duchowe. Opozycja ta utrwałała się szczególnie pod wpływem nauki św. Augustyna i św. Hieronima.

- Autorka pracy podkreśliła, że zarówno w prawodawstwie cenobityzmu wschodniego jak i zachodniego, w okresie patrystycznym można mówić o dużej częstotliwości występowania terminu ἀδελφός (*frater*). W ramach terminologii braterstwa w tekstach monastycznych IV-VI wieku Autorka wyróżnia trzy grupy terminów: członków wspólnoty (*frater, cuncti fratres, omnes fratres*); wspólnoty braterskiej i zgromadzenia braci (*conventus fratrum, fraternitas, communio, unanimitas, collecta, congregatio, sancta societas*); miłości braterskiej (*caritas, caritas fraternitatis, dilectio, dilectio fraterna, amare, diligere*).

- Doktorantka zauważyła, że zasadniczo termin *frater* w wielu tekstach monastycznych IV-VI wieku stanowi synonim słowa „mnich”. Słusznie też odnotowuje, że w ten sposób podkreślano więzy braterstwa łączące mnichów – braterstwo chrześcijańskie, ewangeliczne.

- Autorka dysertacji trafnie opisała, że idea braterstwa mnichów w analizowanej regule jest ściśle związana z rozumieniem pojęć ojcostwa i synostwa w ówczesnej duchowości monastycznej (odniesienie do ojcostwa Boga oraz do duchowego ojcostwa opata wobec braci).

- Doktorantka odnotowała, że terminologia, za pomocą której została opisana w *Regule Benedykta* idea braterstwa, była częściowo zaczerpnięta z tradycji wcześniejszego cenobityzmu. Pewne *novum* stanowi częstotliwość występowania terminu *monachus* jako synonimu terminu *frater*.

- Autorka pracy słusznie zauważyła, że od IV wieku w chrześcijaństwie życie monastyczne stało się nowym środowiskiem eklezjalnym dla rozwoju ewangelicznej idei braterstwa. W anachoretyzmie kategoria braterstwa duchowego nie była fundamentalną jak w przypadku cenobityzmu, niemniej jednak jako norma ewangeliczna wpływająca z przykazania miłości wzajemnej stanowiła motywację do budowania więzów braterstwa pomiędzy pustelnikami żyjącymi w *laurach*. Koncepcja duchowego braterstwa rozwinęła się w cenobiach, gdzie praktyka miłości braterskiej stała się elementem konstytuującym życie mnichów.

- Siostra Ciemała odnotowała także, iż źródłem idei braterstwa w *Regule Benedykta* jest zarówno Ewangelia, jak i nauczanie apostoelskie zawarte w tekstach kanonicznych. Ponadto Benedykt czerpał z dziedzictwa „Ojców katolickich” i prawodawców monastycznych, wykorzystując ich inspiracje biblijne.

- Właściwe są także uwagi, że w *Regule Benedykta* postawą priorytetową we wzajemnych odniesieniach jest uniżenie i służba na wzór Chrystusa Sługi.

- Autorka pracy zwróciła również uwagę na to, że idea posłuszeństwa stanowi nić przewodnią całego dzieła Benedyktowego i tym samym warunkuje na różne sposoby relacje braterstwa w klasztorze.

- Ważne jest również podkreślenie, że w oparciu o tradycję starożytnego monastycyzmu oraz o argumenty biblijne św. Benedykt sformułował klarowne zasady dotyczące rozeznawania powołania, stwierdzając, iż proces ten stanowi szczególny przypadek *discretio spirituum*.

b) Zauważone błędy i braki

W recenzowanej dysertacji można zauważyć też pewne niedomówienia, bądź też nieznaczące nieścisłości.

- Jednym z nich jest pominięcie postaci św. Marcina z Tours, który w Kościele Zachodnim uchodzi za prekursora życia monastycznego. Można było wspomnieć o nim przy omawianiu rozwoju teologii braterstwa w monastycyzmie zachodnim (s. 48).

- Autorka odnotowuje na s. 202, że z postawą stałości cenobickiej kontrastuje sposób postępowania mnichów wędrownych – „gyrowagów”, którzy – zdaniem św. Benedykta – w żaden sposób nie okazywali stałości, lecz służyli własnym zachciankom. W przypisie 44 Doktorantka, co prawda podaje, że zdaniem badaczy teksty Benedykta dotyczące gyrowagów i sarabaitów są błędną interpretacją św. Hieronima ze Strydonu, którą powtarzają też Kasjan, Mistrz i Benedykt. Jest to stwierdzenie ważne i należałoby umieścić je w tekście pracy, w formie bardziej rozbudowanej, by wykazać krytycznie zależność Benedykta od pewnych toposów ascetycznych i wcześniejszych modeli negatywnej propagandy cenobickiej wobec innych form ascetyzmu chrześcijańskiego.

- Na s. 33 Doktorantka opisuje ciekawy wątek dotyczący wpływu *Reguły* św. Bazylego na *Regułę* św. Benedykta i Mistrza. Co Siostra sądzi o takiej hipotezie? Tej oceny mi zabrakło.

- Na s. 175 napisała Siostra: „... z pewnością nie chodziło o spowiedź sakramentalną...”. Czy można w tym czasie użyć takiego sformułowania? Bezpieczniej jest powiedzieć: „... z pewnością nie chodziło o spowiedź sakramentalną w dzisiejszym rozumieniu...”.

- Na s. 70 Doktorantka wspomina o typologii Adam-Chrystus i nie rozwija tego tematu. Warto było ten aspekt nieco rozwinąć.

- Na s. 72 Autorka pisze: „... odczytywany w kontekście...”, ale nie można dowiedzieć się w jakim?

- Niekiedy Autorka referuje poglądy innych, sama natomiast nie zajmuje stanowiska, a szkoda. Potrzeba więcej odwagi, bądź też wyraźnego opowiedzenia się, który z badaczy ma rację (np. s. 55). Tej odwagi zabrakło mi też w dysertacji na s. 95, kiedy Siostra Marianna Ciemała omawia źródła obrazu opata w *Regule Mistrza* i *Regule Benedykta*. Powołuje się na uczonych, ale sama nie wyraża swojego zdania na ten temat.

- Na s. 47 Autorka pisze: „... braterstwo duchowe ceniono wyżej niż braterstwo naturalne, odnosząc się do słów Jezusa (por. Łk 14,26) oraz do przykładu pierwszych uczniów Chrystusa”. Z takiej budowy zdania można odnieść wrażenie, iż chodzi tutaj o dwie różne osoby.

- W pierwszym rozdziale (s. 15-16) Autorka odwołuje się do Ojców Kościoła, którzy używali terminy „brat” i „braterstwo”. Szkoda, że w przypisach nie wskazała na teksty (przynajmniej niektórych wymienionych pisarzy wczesnochrześcijańskich), gdzie one występują, a jedynie skorzystała z opracowań. To samo jest w przypadku powołania się na św. Cypriana (s. 19), w przypisie pojawił się tylko słownik A. Blaisa.

- Doktorantka nie uniknęła też potknięć językowych: na s. 37 w przypisie 179 powinno być „na łonie ascetyzmu”, czy „w łonie ascetyzmu”?; s. 68: „Myśla ta...”; s. 142: „... aby uniknąć ich lenistwa...”, lepiej „... aby uniknąć z ich strony lenistwa...”; s. 153: „... odnośnie do...”; s. 196: „... pod regułą opatem”; s. 101: „... zarazem wyrazem miłości...”; s. 220: „... z uprzednią w tradycją cenobicką...”; s. 222: „... związania jest...”; s. 224: „... z zakresu cenobickiego chrześcijańskiego...”; na s. 48 powinno być: „cnoty ... wpływałyby...” a nie „cnoty wpływałyby...”; s. 53: „... sprzeciw wobec poleceń...” a nie „... sprzeciw wobec poleceniom...”; s. 132: „... za opiekę nad nimi...” a nie „...za opiekę na nimi...”; s. 135: „... bez ciężkiego utrudzenia.” a nie „...bez ciężkiego utrudzeni.”; s. 147: „... przywiązania do jakichkolwiek dóbr materialnych” a nie „... przywiązania do jakiejkolwiek dóbr materialnych”; s. 148: „... wczesnochrześcijańską chrześcijańską...”; s. 162: „... wiedzie ona od uważnego od słuchania...”

- Zauważyłem też błędne zapisy: na s. 114 powinno być poprawnie: *résumé*; na s. 215 błędny zapis słowa *infirmum*. Brakuje też niekiedy słów w zdaniach, np. na s. 39, 186, 188. W przypisie 185 na s. 38 brakuje odniesienia do serii wydawniczej, w której znajduje się przekład listu św. Antoniego Pustelnika. Pojawiają się też niekiedy powtórzenia tych samych wyrazów w jednym zdaniu, np. na s. 37. Interpunkcja: przypis 275 s. 52 „pomimo że” powinno być bez przecinka.

Wymienione wyżej braki i niedomówienia w żaden sposób nie obniżają walorów tego opracowania, nie stanowią też poważnych zastrzeżeń natury merytorycznej. Szczegółowo je wymieniałem, ponieważ jestem zdania, że praca powinna zostać opublikowana, wskazane zaś uchybienia pomogą Autorce dysertacji poprawić je i uzupełnić przed oddaniem tekstu do druku.

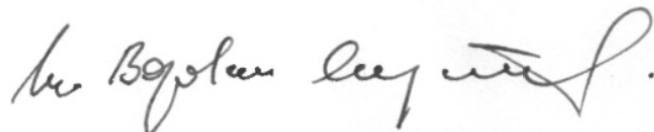
4. Ocena formalna

Struktura pracy jest bardzo dobrze przemyślana, zasadna i przejrzysta. Zakres poszczególnych rozdziałów został wyraźnie określony we wstępie do każdego z nich i wiernie przeprowadzony do końcowych wniosków. Rozprawa została napisana starannie, język jest przystępny. Autorka dobrze opanowała rozległy materiał badawczy. Należy też zwrócić uwagę na przypisy w pracy, w których Doktorantka zawarła ciekawe spostrzeżenia ilustrujące omawiane zagadnienie. Bogata bibliografia obejmująca literaturę źródłową, opracowania i literaturę pomocniczą nadają pracy charakter rzetelnego studium. Przy ocenie formalnej pracy Siostry mgr lic. Marianny Ciemały nie można pominąć warsztatu edytorskiego. Przypisy i odnośniki zostały wykonane poprawnie i konsekwentnie, to samo odnosi się do sporządzonej bibliografii i wykazu skrótów.

5. Wniosek końcowy

Zaprezentowana przez Siostrę mgr lic. Mariannę Ciemałą rozprawa doktorska na temat teologicznych aspektów życia braterskiego według *Reguły Benedykta* stanowi pod względem merytorycznym i formalnym ważny przyczynek do poznania teologii życia wspólnotowego w okresie patrystycznym. Autorka recenzowanej dysertacji wykazała się dobrym opanowaniem metody naukowej, umiejętnością korzystania ze źródeł i opracowań, prowadzeniem analizy i wyciąganiem logicznych wniosków. Przedstawiony temat potraktowany został sumiennie i wyczerpująco.

Biorąc pod uwagę aspekt merytoryczny i formalny oraz naukową oryginalność pracy, oceniam ją pozytywnie i zwracam się do Wysokiej Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie z prośbą, o dopuszczenie Siostry mgr lic. Marianny Ciemały do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. prof. dr hab. Bogdan Czyżewski
Kierownik Zakładu Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła
Wydział Teologiczny
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Gniezno, dnia 26 czerwca 2019 r.